

פרשת וילך: האם מותר לעשות בזמן הזה 'זכר להקהל'

בס"ד

פתיחה

בפרשת השבוע (לא, יב) מורה משה לבני ישראל, שמקץ שבע שנים בשנת השמיטה על בני ישראל להתקהל, הגברים הנשים והטף "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את יקוק אלהיהם. מדוע יש צורך במצוות הקהל? נאמרו במפרשים מספר הסברים:

א. **הכלי יקר** (שם) כתב, שמטרת הקהל להתעורר לתשובה, וכפי שכתבו חז"ל במדרש (ויקרא רבה ל, ז) שיום ראשון של סוכות נקרא יום ראשון לכיפור העוונות. משום כך המלך קורא בתורה בפרשות המזכירות את תוכחות הקב"ה לעם ישראל, ומתקבלים כדי שיחזרו כולם יחד בתשובה, כיוון שלמעט עשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים, רק תפילת רבים מתקבלת.

על בסיס עיקרון זה הסביר מדוע מביאים גם את הטף למעמד הקהל - כדי שהקב"ה יעשה למען גמולי חלב שלא חטאו. לפי ביאורו עולה שכאשר הגמרא בחגיגה (ג ע"א) כותבת שיש להביא את הטף למעמד הקהל כדי לתת שכר למביאייהם, כוונתה לשכר התשובה, שבזכות כך תשובת המבוגרים תתקבל. ובלשונו:

"וזה שאמרו אנשים ללמוד וכו' טף למה באים ליתן שכר למביאייהם, כי בזמן שישאל עושים תשובה אז מבקשים תחנונים מלפניו יתברך על מחילת העוון ויאמרו אם לא למענינו יעשה אזי יעשה בשביל גמולי חלב שלא פשעו כדאיתא בנוסח של אבינו מלכנו חמול עלינו ועל עולילינו וטפינו, וכן אומרים עשה למען גמולי חלב וכו', וזהו השכר הניתן למביאייהם."

ב. מדברי **הרמב"ם** (חגיגה ג, ו) וכן על בסיס **החינוך** (מצווה תריב) הכותב שמטרת הקהל לשמוע את דברי התורה שקורא המלך, יש שביארו שמעמד הקהל הוא מעין שיחזור של מעמד הר סיני, וקבלת התורה שוב על ידי כל עם ישראל. משום כך צריכים להתייבב במעמד זה כל העם, גברים נשים וטף, כפי שהיה במעמד הר סיני (ועיין בדף לפרשת ואתחנן שנה ה').

כפי שהעיר **הרב מדין** (שיעור) הבנה זו עולה גם מלשון התורה, המתנסחת בניסוח דומה במעמד הר סיני ובמצוות הקהל. בפרשת ואתחנן מתואר מעמד סיני: "יום אשר עמדת לפני יקוק אלהיך... ואשמעם את דברי אשר ילמדון לראות אתי כל הימים... ואת בניכם ילמדון." ובפרשתנו מתארת התורה את מעמד הקהל: "למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את יקוק אלהיהם."

בעקבות התורה המזכירה את מעמד הקהל וסוף שנת השמיטה המתקרב, נעסוק השבוע בהלכות הקהל. ראשית נראה התייחסות התורה להבאת הגברים הנשים והטף, וההשלכות ההלכתיות העולות מכך. לסיום נעסוק בשאלה, מדוע הקהל לא נוהג בזמן הזה, והאם יש עניין לעשות 'זכר להקהל'.

מצוות הקהל

כאמור בפרשה, כותבת התורה שיש להיקהל במוצאי חג הסוכות, כאשר לדעת **הרמב"ם** (חגיגה ג, א, ספר המצוות מ"ע טז) המצווה היא על הרשויות להקהיל את העם, ואילו **ספר החינוך** (מצווה תריב) חולק וסובר שיש מצווה על כל אחד מעם ישראל להיקהל. היכן הייתה קריאת התורה באותו מעמד? ייתכן ונחלקו בשאלה זו הבבלי והירושלמי:

א. לדעת הבבלי (סוטה מא ע"ב) הקריאה מתבצעת בבית המקדש בעזרת נשים, וכן פסק להלכה **הרמב"ם** (חגיגה ג, ג). משום כך, למרות שבדרך כלל אסור לשבת בעזרת נשים, כיוון שקריאת פרשת הקהל נעשית על ידי המלך (דבר שאינו מופיע בפירוש בתורה, אך נדרש על ידי חכמים) - מותר לו לקרוא בישיבה, כיוון שלמלכי בית דוד מותר לשבת בעזרת נשים.

ב. לדעת הירושלמי (סוטה טז, ז) לעומת זאת, המלך אינו קורא בתורה יושב אלא רק נסמך על גבי הכותל, ובפשטות משמע שהקריאה הייתה נעשית בעזרת ישראל ולא בעזרת נשים, ולכן אסור למלך לשבת. אמנם, ניתן להבין שגם לדעת הירושלמי הקריאה נעשית בעזרת נשים, אלא שלשיטת הירושלמי אפילו בעזרת נשים אסור למלך לשבת, וכן העלה אפשרות **במראה הפנים** (פסחים, ה).

חובת נשים בקריאה

כאמור בפתיחה, מצוות הקהל התייחדה בכך שכל עם ישראל מחוייב בה, גברים נשים וטף והיא מעין מעמד הר סיני מחודש, אך למרות זאת הגמרא במסכת חגיגה (ג ע"א) כותבת שכל אחד בא ממטרה שונה. הגברים החייבים בלימוד תורה באים ללמוד, נשים שאינן חייבות בלימוד באות לשמוע (כלומר להיות חלק ממעמד קבלת התורה), והטף באים כדי לחנכם למצוות (ועיין הערה¹).

כפי שראינו בעבר (שמחת תורה שנה ג'), מחיוב נשים בהקהל יש שרצו ללמוד הלכות נוספות. הגמרא במסכת מגילה (כג ע"א) כותבת שאשה יכולה לעלות לתורה, ורק בגלל כבוד הציבור אין להעלותה. מדוע? והרי הגמרא (ראש השנה כט ע"א) כותבת שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמא, וקריאת התורה היא מצוות עשה שהזמן גרמא! נחלקו האחרונים ביישוב הקושיה:

א. **המגן אברהם** (רפב, ו) נימק שגם אם קריאת התורה נחשבת כמצווה שהזמן גרמא, כיוון שבמסכת סופרים (יח, ה) משווים בין קריאה זו למצוות הקהל וכשם שבהקהל הן חייבות כך הן חייבות בקריאת התורה. גם **החיד"א** (שם, ז) צעד בדרך זו והביא ראיה לדבריו מדברי הטור, שמוסיפים עליה בראש חודש כי הנשים בטלות בו ממלאכה, משמע שהן שייכות לקריאה, ובלשונו:

"ויש קצת ראייה דהנשים חייבות בשמיעת קריאת ספר תורה על דרך מצוות הקהל, ממה שכתב הטור ריש הלכות ראש חודש, דמוסיפין עולה רביעי בספר תורה בראש חודש, מפני שיש בו ביטול מלאכה לנשים. משמע דיש להם שייכות בשמיעת קריאת התורה."

ב. רוב הפוסקים וביניהם **הרב משה פיינשטיין** (אג"מ או"ח א, כח) ו**הרב עובדיה** (יביע אומר לא, ג), לא קיבלו את עמדת המגן אברהם שנשים חייבות בקריאת התורה, וכדי לתרץ את הקושיה כיצד נשים יכולות לעלות לתורה למרות שהיא מצוות עשה שהזמן גרמא, השתמשו בדברי **הרמב"ן** (מלחמות מגילה ג ע"א) **הר"ן** (יג ע"ב בדה"ר) ועוד מספר ראשונים.

¹ הטעם של הבאת הטף, תלוי בשאלה באיזה טף מדובר. לדעת **הרמב"ן** (לא, יב) אין הכוונה לתינוקות, אלא לילדים שיש להם הבנה מסוימת ושניתן לחנכם. בעמדה זו צידד **האדר"ת** (זכר למקדש) שהוסיף, שאם אכן מדובר בתינוקות, מסתמא לא היה ניתן לשמוע כלל את הקריאה. לעומת זאת **המנחת חינוך** (תריב) כתב שמדובר אפילו בתינוקות, ומטרת הבאתם רק בשביל לתת שכר למבוגרים על הטרחה שבהבאתם.

הרמב"ן כתב, שכאשר חייבו חכמים לקרוא בתורה, הם לא תיקנו חובה זו על כל יחיד ויחיד באופן אישי, אלא על כלל הציבור. לקביעה זו יש מספר השלכות, אחת מהן היא שגם אשה יכולה לקרוא בתורה, כיוון שאין זה משנה אם אדם שאינו בר חיוב קורא בתורה - העיקר שבסופו של דבר הציבור שומע את דברי התורה.

גם **ערוך השולחן** (שם, יא) חלק על דברי המגן אברהם שהשווה את קריאת התורה למצוות הקהל, וטען שמדובר בשני עניינים שונים, ומעשים בכל יום יוכיחו שנשים לא באות לבית כנסת לשמוע. אם כן כיצד הוא מסביר את המימרא במסכת סופרים? הוא טוען שאין הכוונה שנשים חייבות ממש בקריאת התורה, אלא שכדאי להם לשמוע את קריאת התורה כדי שיקנו אהבת ה' ומוסר.

הקהל בזמן הזה

האם ניתן לקיים את מעמד הקהל בשנה זו? ניתן לומר, שבשביל לקיים מצווה זו צריך שרוב עם ישראל יהיה בארצו, כיוון שכתוב (לא, יא) כתוב "בבא כל ישראל" - ובזמן הזה רוב עם ישראל לא בארצו. כמו כן ניתן לומר, שרק כאשר שביעית נוהגת מדאורייתא יש לקיים את המעמד, ולא בזמן הזה שביעית רק מדרבנן (עיין בדף לפרשת ראה שנה ד').

אולם, שתי טענות אלו נופלות בעקבות המשנה במסכת סוטה (ז, נ). המשנה כותבת, שאגרופס המלך קרא בתורה בפרשת הקהל בזמן בית המקדש השני, באותו הזמן רוב עם ישראל היה בארצו, וכן שביעית נהגה רק מדרבנן. משום כך העלו האחרונים, אפשרויות נוספות להסביר מדוע אין לקיים מעמד הקהל בזמן הזה:

א. **אין מלך**: לכאורה, האפשרות הפשוטה ביותר להסביר מדוע אין מעמד הקהל היא, שאין מלך - והמלך צריך לקרוא בתורה. אמנם למעשה כתבו **המנחת חינוך** (מצווה תריב) ו**הנצי"ב** (העמק דבר דברים שם), שכאשר הגמרא כותבת שמלך צריך לקרוא, אין זו הלכה למשה מסיני שדווקא הוא יקרא, אלא שהגדול בדור יקרא, ואם כן גם בזמן הזה תנאי זה קיים.

ב. **אין מקדש**: בניגוד לחינוך ממנו עולה שאין צורך במקדש, מדברי הרמב"ם ניתן להבין שיש חובה במקדש. **הרמב"ם** (חגיגה ג, א) כתב, שבמוצאי כל שנת שמיטה בחג הסוכות כאשר עולים לרגל, יש לקרוא בתורה במעמד הקהל. ייתכן שכוונת הרמב"ם, שרק כאשר עולים לרגל יש לקיים את המעמד.

זכר למצוות הקהל

בפשטות, בזמן הזה אין זכר להקהל. אמנם **האברבנאל** (דברים לא, ט) חידש, שיש זכר הבא לידי ביטוי בשמחת תורה. לטענתו, במהלך שבע השנים המלך, הנביא או הכהן הגדול היו קוראים קטעים מהתורה, עד שבסוף שבע שנים בסוף שנת השמיטה היו מסיימים את התורה כולה לעיני כל ישראל, וזכר לכך נקבע חג שמחת תורה.

עם זאת, ומעבר לכך שחלקו על הבנתו של האברבנאל, גם אם דבריו נכונים, תודעה זו לא נקבעה בציבור. משום כך, משנת השמיטה הקודמת לקום המדינה החלו להנהיג מעמד זכר להקהל. למעמד זה מתכנסים עשרות אלפים בכותל, נשיא המדינה או הרב הראשי קורא בתורה, הכהנים תוקעים בחצוצרות ועוד. נחלקו הפוסקים כיצד להתייחס למעמד:

א. **הרב ש"ך** (ג, עז) התנגד למעמד זכר להקהל, וכן מובא שסבר **החזון איש** (אגרות, רי). בטעם ההתנגדות נימק הרב ש"ך, שכאמור לעיל מטרת מצוות הקהל לחזק את החיבור לתורה, אבל כאשר מעמד הקריאה הופך להיות מעמד שאינו מחייב את הקורא והשומעים למחויבות לתורה (שהרי לעיתים הנשיא שאינו מקיים מצוות קורא בתורה), יש בכך ביזיון לתורה ולמצוות. ובלשונו:

"אבל חס וחלילה לעשות ממצוות התורה איזו דוגמא וצרמוניה, שלא מחייב לקיום מצווה כל שהיא לא למי שיקרא בתורה ולא למי שישמע בקריאתה, ועשייה כזו היא איסור גמור וביזיון התורה ומצוותיה ואסור להשתתף בזה. וכל מי שיראת ה' בלבבו, יבין וידע כי הם דברים אמיתיים היוצאים מלב כאוב לכבוד ה' ותורתו."

ב. **הרב הרצוג** (היכל יצחק או"ח סו), **הרב עובדיה** (יביע אומר י, יו"ד כב) חלקו על הרב ש"ך וטענו, שיש במעמד זה קידוש ה' גדול וזכר למקדש. את החששות שהעלה, ניתן לפטור בכך שהרב הראשי יקרא בתורה ולא הנשיא. כמו כן, אין לדחות מעמד זה בנימוק של חילול שבת במהלך ההכנות, שכן ניתן לעשותו באמצע השבוע.

ברכה על הקריאה

נחלקו האחרונים הסוברים שניתן לעשות זכר למעמד הקהל, האם במעמד זה ניתן לברך על הקריאה בתורה:

א. **הרב הרצוג** (שם סבר, שאמנם לא ברור שאפשר לברך על הקריאה כשם שמברכים בעלייה לתורה, כיוון שלא מדובר בקריאת חובה, אך בכל זאת הציע פתרון כיצד ניתן יהיה לברך בהתבסס על דברי היעב"ץ. לדעת היעב"ץ (ס' פא) הקורא ברכה בגמרא או הלכה שבפוסקים, מותר לאומרה במלואה ולא צריך לומר את שם ה' בכינוי.

משום כך הציע, שלפני העלייה לתורה יקרא העולה את ההלכות ברמב"ם העוסקות בעלייה לתורה, וכיוון שמוזכרות בהן הברכות של העלייה לתורה - כך יהיה ניתן לומר את הברכות. עוד הוסיף, שלמרות שדברי היעב"ץ לא מוסכמים, כיוון שאיסור ברכה לבטלה הוא מדרבנן, וכן אולי בכל קריאה בציבור יש לברך, ניתן לסמוך על שיטתו. ובלשון הרב עובדיה (יביע אומר י, יו"ד כב):

"הגאון מהרי"א הרצוג דן בעניין ברכת התורה של הקורא בפרשיות הקהל, וסיים, שאפשר לתקן שיוכל לברך בדרך קריאתו בדברי הרמב"ם, ויזכיר שם ה' בקריאתו, ובזה הכל מתוקן לפי מה שכתב היעב"ץ. ומאחר שאיסור לברך ברכה שאינה צריכה אינו אלא מדרבנן. ועוד שבעצם הדבר יש להסתפק, שמא צריך לברך על כל קריאה בספר תורה בצבור."

ב. **הרב עובדיה** (שם) חלק על הרב הרצוג, וסבר שאין לברך על קריאת התורה במעמד הקהל ממספר סיבות. ראשית אין לסמוך על דברי היעב"ץ כיוון שרבים חלקו עליו וכתבו, שרק פוסקים מותר לומר בדרך הלימוד ולא ברכות. ומסתבר שאף היעב"ץ היה חוזר בו, אם היה רואה לדוגמא את דברי **רב נחשון גאון** (ברכות נד ע"ב), הפוסק שאין לומר ברכות בדרך הלימוד.

שבת שלום! קחו לקרוא בשולחן שבת, או העבירו בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו?...